

M. Crusafont i Sabaté

Poc es sabia de la ceràmica de Paterna del s.XIV fins a la descoberta dels seus testars el 1907. Hi ha períodes que, per manca de documents o per no haver-se encarrilat encara un estudi sistemàtic, queden totalment desconeguts.

Això darrer és el que passa amb la producció ceràmica catalana i valenciana del s.XIX, és a dir, la que precedeix la fabricació industrial; mentre que per l'àrea de Castella la Nova disposem de l'interessant estudi de Natacha Seseña¹, per Catalunya i València ens hem d'acontentar amb les breus referències de Llubià² i d'Ainaud de Lasarte³.

A partir del s.XVII a València i de finals del XVIII a Catalunya, comença la decadència de les produccions ceràmiques manuals, ressentides per la competència de les elaborades amb calcomania d'origen anglès i implantades després aquí i de tota la gama de porcellanes que es fabricaren primer a València mateix (Alcora) i després a Madrid (Retiro, Moncloa). Probablement aquestes produccions de luxe arraconaren les produccions de reflex valencianes i blaves catalanes, causant la seva decadència⁴.

1. NATACHA SESEÑA. «La cerámica popular en Castilla la Nueva». Editora Nacional. Madrid 1975.

2. A. BATLLORI i LL. M. LLUBIA. «Ceràmica catalana decorada». Barcelona 1949.

3. J. AINAUD DE LASARTE. «Cerámica. Vidrio». Volum X de la col·lecció ARS HISPANICA. Editorial Plus Ultra. Madrid 1952.

4. La separació entre ceràmica popular i de luxe és molt difícil. En el llibre de N. Seseña (op. cit. nota 1) es parla de que les classes socials més elevades utilitzaven vaixelles d'or i plata i també porcellanes orientals d'importació. Quan a València es comença a obrar porcellana (s. XVIII) per combatre les importacions, això produí, com assenyala Ainaud (op. cit. nota 3), l'aparició de petites «fabriques» que feien porcellanes d'inferior qualitat i preu, ocasionant la seva popularització. Quan en temps de Felip III es prohibeixen les vaixelles de metalls preciosos com a mesura d'austeritat, els magnats es

Al segle XIX, però, es produeix un esclat important de la ceràmica policroma valenciana, d'un gust més popular i d'una varietat decorativa extraordinària. Pel que fa a la rajola, no creiem que es pugui parlar a València de decadència en aquest temps. Als s.XVI-XVII es produeix la davallada de la rajola blava valenciana (gòtica) pel predomini de la rajola policroma renaixentista que, vinguda d'Itàlia, es comença a implantar a Sevilla i Talavera i molt aviat a Catalunya. Al s.XVIII la policromia és adoptada pels valencians que comencen a produir les excel·lents rajoles amb figures, per a escales (parentes de les catalanes dels Arts i Oficis), i els gran plafons per a cuines i també de caràcter religiós. Comença l'expansió del que encara avui coneixem amb el nom de «rajola de valència» que al principi es fan de tamany 11x11 (entre 10,5 i 11,8) i que aviat són substituïdes pel tamany que es mantindrà gairebé immutable fins als nostres temps: la rajola de pam, de 20x20 (en realitat entre 19,7 i 20,8 en els exemplars que hem examinat). Es coneixen dibuixos que s'han trobat sencers en rajoles valencianes de 20x20 o bé per complement en quatre rajoles d'11x11.

A Catalunya, des del s.XVII s'estabilitzà la mida de 13,5x13,5 i així perdurà en tots els tipus de rajoles i oficis, policromes, de sants, fruites, etc.

Llubià⁵, en estudiar les rajoles d'oficis indica l'existència de rajoles de 26x26 corresponents als darrers temps del s.XVII i també de 20x20 de finals del XVIII o principis del XIX dient d'aquestes darreres que «és probable que la seva mida fos influïda per la de les valencianes». Aquestes

veieren obligats a utilitzar les produccions ceràmiques locals, tal com demostra N. Seseña que succeí a Castella, on totes les classes socials utilitzaren llavors ceràmica de Talavera. Quan a la terrissa, no podem creure pas que fos patrimoni de la gent més pobre: més aviat passaria que es distingiria, com encara actualment a Talavera les produccions «de basto» i «de fino» (N. Seseña), indicant amb la primera denominació la terrissa i amb la segona la ceràmica decorada. De fet, hem observat que en totes les masies (àdhuc les més senzilles) s'hi troben grans quantitats de fragments de terrissa conjuntament amb d'altres de ceràmica decorada, encara que menys abundosos. Ll. M. Llubià indica (op. cit. nota 2, pàg 53) que la terrissa era utilitzada a Catalunya diàriament i la ceràmica decorada era la de les festes i solemnitats, i que per això molts plats de ceràmica tenen dos forats en la vora per penjar-los amb un cordill a les bigues i servir d'ornament quan no s'utilitzaven.

Una altra prova de l'ús generalitzat de la ceràmica decorada ens la dona la troballa a Bellpuig (veure l'article de Francesc Teixidor a «La Vanguardia Española» del dia 22 d'Abril de 1973) de tres-cents plats sencers i un carro de fragments: segons sembla (diu l'articultista) quan en una família s'havia d'administrar l'extremaunció a un moribund s'entregava un plat «bo» al sacerdot per a posar-hi els sants olis i després, per respecte al seu ús sagramental, el plat era llençat a una cisterna que hi havia a l'església, on ara han aparegut. La gran quantitat de peces, totes de ceràmica decorada (la major part dels s.XVII i s.XVIII), ens fa pensar que tothom disposava d'alguns plats d'aquest tipus de ceràmica en una població rural que no devia ésser pas gaire rica.

És diferent el cas de València, on la ceràmica de reflex metàl·lic fou una producció clarament de luxe en competència amb les vaixelles de metalls preciosos, com ho demostren les nombroses comandes fetes per papes i magnats de tot Europa (Llubià). Quant a la ceràmica tipus anglesa feta amb calcomania és evident que desplaçà la ceràmica decorada, puix a totes les masies se'n troben fragments en quantitats importants.

5. Op. cit. nota 2.

rajoles grans són molt rares. En canvi són molt abundants les rajoles catalanes de 20x20 amb temes decoratius.

És probable que per millor competir amb la rajola «de valència», alguns rajolers es decidissin a produir peces de tamany 20x20.

El que no podem precisar és si la rajola gran es produí després de la petita ocupant els darrers temps del s.XIX i principis de l'actual fins a enllaçar amb les produccions mecanitzades, o bé si convisqueren els dos tamany al llarg del s.XIX. Per la decoració trobem dibuixos exactament iguals a d'altres de 13,5x13,5, només que ampliats proporcionalment, tant en els tipus policroms encara força plens, de principis del XIX, com en els tipus blaus senzills, dels darrers temps. El més lògic és, doncs, suposar que començà a introduir-se el tamany 20x20 a primers de segle, convisqué prenent més empena al llarg del segle i que cap a finals desplaçà del tot el tamany petit. Ens reforça aquesta idea el fet que són molts més abundants les rajoles de 20 dibuixades amb ajut d'una «trepà» o impreses que les de 13,5, en llur majoria pintades a traç lliure.

En tornar al segle actual comença a treballar-se industrialment: pràcticament tota la producció rajolera d'inspiració modernista presenta al darrera l'empremta de la motllura pròpia del procediment mecànic, i els colors són impresos també de forma automatitzada, produint rajoles idèntiques i despersonalitzades. Resta la part artística del qui crea el dibuix, però l'artesania rajolera ha desaparegut.

Aquestes rajoles manuals o semi-manuals de 20x20 són bastant abundants i se'n troben encara forces «in situ».

A la Làmina I podem veure uns quants exemples de rajoles recollides a la nostra comarca o al seu entorn. Les de dibuix més plè i més variat de color acostumen a ésser més gruixudes i més grans (en algun cas 21x21), i cal suposar que són les més velles. Així ho veiem en els tres quadres de dalt: els dos primers procedeixen de Corbera i el tercer de Vacarisses. De les darreres n'hi havia, en la mateixa cuina de dues menes amb el mateix dibuix: unes de gruixudes de verds foscos i revers llis i d'altres més primes, verd fulla i revers ratllat en quadrícula irregular, sigui per donar més consistència al fang, sigui per millorar l'adherència amb el ciment (veure aquest revers en la renglera de baix). Tots tres tipus són policroms i pintats a traç lliure.

La segona renglera és de rajoles només blaves. El primer quadre procedeix de Gelida, és dibuixada amb trepa i és molt semblant a un tipus de rajola gòtica. Malgrat la seva monocromia és del tamany gros i gruixuda. El següent procedeix de Castellar del Vallès, és feta a traç lliure i de tamany més reduït. La tercera, dibuixada amb ajut de la «trepà» és de Sabadell. Del dibuix d'aquesta darrera n'hi ha de tamany petit i pintades a traç lliure i entre les de Can Cot n'hi podem veure una (Làmina II) del mateix dibuix, tamany gran de color verd i dibuixada també a traç lliure.

A la tercera renglera hi tenim rajoles força més primes (14 mm. mentre les primeres arriben a 20 mm.), més ajustades al tamany 20x20 i, encara que policromes, llur dibuix és fet amb «trepà». Són de Vacarisses, Sabadell (Creu Alta) i Sabadell, respectivament. De la primera podem veure'n la rèplica en 13,5x13,5 en la renglera de baix, feta també amb «trepà».

En la quarta renglera hi ha rajoles soles: de Vacarisses policroma i feta amb «tropa», de Sabadell amb flor blava feta amb «tropa» (i molt semblant a d'altres de Can Cot de traç lliure, vegi's la Làm. II, de Monistrol de Montserrat blava i «tropa», de Rubí (mateix dibuix que la de la Creu Alta, només que de seriació lineal i diferents colors) i la darrera, negra, pintada a mà, procedent de Gelida, probablement una rajola de cementiri.

En la renglera de baix el revers ratllat indicat abans, el quadre de rajola petita com el de Vacarisses, una rajola de sanefa procedent d'una escala d'una casa del carrer de l'Illa de Sabadell, una de blava de dibuix fent unes aigües, rajola que correntment (en blau o en verd) es posava sobre les aigüeres fent una renglera abans de les més plenes de color i dibuix i finalment el fragment d'una rajola policroma de traç lliure procedent de Corbera.

El lot més variat el varem trobar a la masia de Can Cot, a cent metres de la capella de santa Margarida, al sud de Terrassa, on ara hi ha un polígon industrial.

De la masia que tenia bells finestrals gòtics⁶ no en queda absolutament res: les excavadores la varen arrasar i les pedres i runa foren dutes a l'altra banda de la Riera de les Arenes per omplir una vall al damunt de la qual s'hi estan edificant blocs de vivendes (Urbanització Parellada).

A la banda nord de la masia hi queden les restes d'un dipòsit gairebé quadrat fet d'obra i enrajolat per dins, de mides 4,6x3,95 m., que segons ens explicà un home que havia estat jornalier de la masia, feia la funció de cup.

Tres de les parets del cup fetes amb totxo i d'amplada de 45 cms., i la quarta que dona a ponent i que feia de separació amb un altre cup del que no en queda res, és feta de paret de 15 per les parts interiors dels dos cups i una separació que és una paret de pedres i ciment d'uns 70 cm. No es pot aprediar la profunditat del cup per la gran quantitat de runa acumulada al fons, però com a mínim tenia 2 metres. Suposant que les rajoles cobrisin només les parets, hi cabrien 860 rajoles.

Una altra persona que havia vist el dipòsit abans, indicà que es feia servir com a sitja per a blat, però els seus desguassos i canalitzacions d'entrada fan pensar en un anterior ús com a cup. El tub inferior de sortida anava a desguassar a la part posterior de la masia on hi havia una nau amb arcades de pedra, molt probablement el celler.

Les rajoles més destacables són les que formen el plafó de sant Josep (Làam. II) que hem pogut refer en part recollint fragments als voltants del cup i d'altres en l'explanació de l'altra banda de la riera. Pels tons verds pàl·lids i els blaus igualits ens fan pensar en la ceràmica aragonesa, però també podria ésser d'aquí, puix el fet que s'hi llegeixi «S.JOSE.» no diu res per si sol, tant pel fet que no és rar trobar plafons catalans amb inscripció castellana com pel punt al final, que podria significar senzillament que

6. No hem pogut trobar cap fotografia de Can Cot. Mateu Avellaneda en el seu llibre «Iconografia terrassenca» editat a Terrassa el 1963 en dóna el dibuix i té aspecte d'estar bastant malmesa. La façana principal és orientada al sud, amb un pati al davant tancat per muralles i corrals.

no els hi va cabre la P final de JOSEP. Aquesta mena de solucions no són rares.

El muntatge dels fragments del plafó s'ha fet suposant que tenia 12 rajoles, que era el més usual. De tota manera ens han afirmat dues persones que veieren el cup abans de la seva parcial destrucció, que les figures eren dues: dos plafons o un plafó amb dues figures? D'això no se'n recorden.

Altres rajoles interessants són la de la figura davant d'una desproporcionada cadira de boga i la del fantasiós dibuix d'una escala enmig d'uns arbres, que sembla una il·lustració de gust romàntic. Totes aquestes rajoles són policromes i pintades a traç lliure (Làm. II).

A la Là. II hi podem veure també dues interessants rajoles que devien formar quadres de quatre rajoles per a sepultures. La E de dalt deu correspondre a DE d'alguna inscripció del tipus: «SEPULTURA DE...» o bé «AQUI REPOSEN LES RESTES DE...» i a continuació el nom i l'any, tal com hem vist amb altres tipus d'epitafis escrits sobre rajoles. Les lletres són de color negre i pintades amb l'ajut d'una plantilla diferent de la trepa (no hi ha la pinzellada típica d'aquestes). Una d'elles només diu el nom «SABATER», però l'altra és molt interessant, ja que ens dona la data: 1862, molt probablement l'any en què es fabricà la rajola, encara que ens sembla una data molt reculada. També en aquest cas ens quedem en el dubte de si la inscripció és en català o en castellà: «AÑ.» no sabem si és un català mal escrit o bé és que no els hi va cabre la O. de AÑO.

En les tres rengleres inferiors de la Là. II hi veiem exemples del variat mostrari de rajoles (no pas totes) de les que revestien el cup. Aquest original revestiment, en comptes de la típica rajola vermella de gran tamany que veiem en tots els cups i el fet que a la façana de la propera masia de Can Parellada, situada uns cinc-cents metres més al sud, hi hagi rajoles semblants a les de Can Cot ens fa pensar si no hi hauria en aquesta zona un rajoler i que hom utilitzés per al cup esmentat tot el rebuig o bé les «cues» de fabricació.

En la primera renglera de la Là. II, començant per l'esquerra hi veiem una rajola policroma d'engalba verda feta amb trepa, i a continuació el seu revers, on llegim «MOSTRA» escrit amb vernís abans de la segona cuita, car està perfectament vitrificat. Això ens evidencia en aquest cas la seva fabricació catalana. Les dues següents són blaves i fetes amb «trepa».

Les de la segona renglera són de flors blaves, pintades en traç lliure. De la darrera, se'n coneixen d'identiques en tamany 13,5x13,5.

De les de baix la primera és verda, de dibuix corregut; la següent blava amb engalba del mateix color, però de to més clar; la següent, policroma feta amb «trepa», i la darrera, feta amb «trepa», té el revers acanalat propi de les fabricades a màquina, i per tant, el cairó almenys fou obrat mecànicament.

La coincidència en el mateix lloc del plafó del sant, que sembla força antic (principis del XIX), de la rajola amb data 1862 i de la darrera ja mecanitzada, fa de mal explicar. Només podem dir que s'hi aplegaren produccions de diverses èpoques, totes però compreses dins el s.XIX.

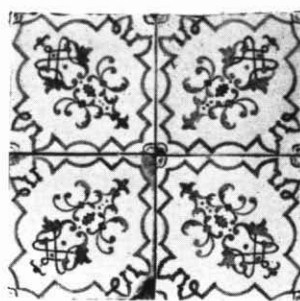
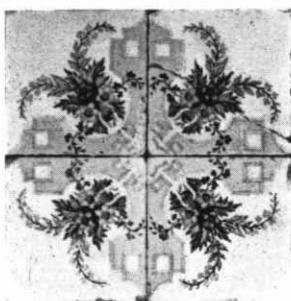
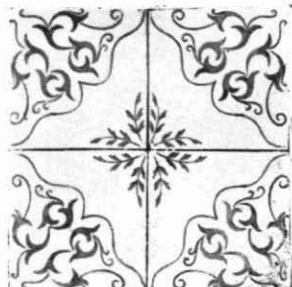
Pels voltants de Can Cot hem trobat fragments de ceràmica catalana a partir del segle XV (blau i rosat), i hi són representades produccions del

s.XVI (influència del renaixement), XVII (ditada, sagnadors) i XVIII (influència francesa). També molts retalls de vidre, com puntes de porró i grumolls de massa de vidre, cosa que ens fan pensar si no hi hauria hagut un forn⁷.

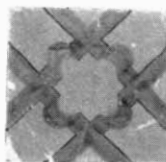
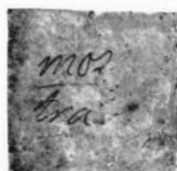
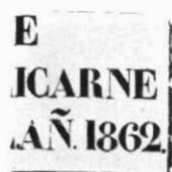
Algunes de les rajoles grans que hem descrit les hem recuperades de contenidors de runa pels carrers de Sabadell, o bé en escombreres. És evident que aquesta mena de rajola, en no haver-se comercialitzat encara pels antiquaris, es menysprea sistemàticament i se'n destrueixen cada dia en els enderrocaments i reformes.

Nosaltres pensem que aquesta darrera mostra dels artesans rajolers es mereixeria una altra fi o almenys que alguna mostra arribés al Museu a l'espera que la ceràmica del s.XIX tingui l'estudi que necessita amb urgència.

7. No seria el primer cas d'un forn de vidre en una masia. Al davant de l'actual masia de l'Obac, en la serra del mateix nom, hi ha una edificació en la que segons els actuals propietaris està documentada l'existència d'un forn de vidre, i les restes de vidres i pasta que es troben pels voltants s'assemblen a les que hem trobat a Can Cot.

Lămina I.

Làmina II.